

Đorđe BOROZAN*

STO GODINA OD SMRTI KRALJA NIKOLE

Povodom prigodnog sjećanja na 100 godina od smrti velikog i znamenitog državnika Crne Gore kralja Nikole I Petrovića Njegoša, pođimo od poruke „pokoljenja djela sude“ i podsjetimo na životni i politički put vladara, državotvorca i pjesnika, snagom opominjanja i poziva da se Crna Gora i danas uređuje i gradi prema standardima Evrope i svijeta. Baveći se raznim prigodnim datumima naše prošlosti, CANU je u više prilika, o dinastiji Petrović Njegoš i Crnoj Gori tokom minulih vjekova, analizirala život i djela crnogorskih državnika i tim povodima bilo je procjena i ocjena državničkog djelovanja i ponašanja državnika i vladara, knjaza i kralja Nikole I Petrovića Njegoša.

U ovim okolnostima nalazimo za shodno govoriti i podsjetiti na život i djelo knjaza i kralja Nikole nakon 100 godina od njegove smrti 1921. godine.

Bogata istoriografska, memoarska, književna, publicistička, novinarska i televizijska saznanja o ličnosti i djelu knjaza i kralja Nikole kazuju da je posljednji suveren dinastije Petrović Njegoš bio državnik, pjesnik, predvodnik i organizator ratnih i mirnodopskih promjena kojima se Crna Gora državno utemeljila kao balkanska i evropska država na međunarodnom političkom, kulturnom, vojnom i ekonomskom planu.

Kao i organizator i predvodnik političkih i državnih zbivanja kojima se teritorijalno širila i politički snažila Crna Gora, od potpunog međunarodnog priznanja na Berlinskom kongresu, do stanja stvorenog

---

* Akademik Đorđe Borozan, CANU

ishodom Prvog svjetskog rata na Konferenciji mira u Versaju, knjaz i kralj Nikola je glavni akter događanja na unutrašnjem i spoljnopoličkom planu. Malo je primjera da su se jednom tako malom zemljom bavile vlade i diplomatije evropskih država, kao što je to bio slučaj sa Crnom Gorom za njegovo doba.

Poslije svega što se zna i kako i koliko se trudimo da saznanjima dopremo do novog i potpunijeg, pa i podrobnijeg znanja, za generacije koje danas žele suočavanje sa prošlošću preko novih saznanjih traganja, djelo vladara i pjesnika kralja Nikole je svojevrsan izazov pred vremenima sa kojima se Crna Gora politički i na druge načina suočavala od njegove smrti do današnjih dana.

I

Da se podsjetimo. Nikola Mirkov Petrović, rođen na Njegušima 1841, nakon školovanja u Trstu 1852–1854. i Parizu 1856–1860, preuzeo je dužnost vladara Crne Gore nakon ubistva njegovog strica — knjaza Danila Petrovića u Kotoru 1860. godine. Suočio se, mlad i neiskusn, preuzimanjem države, sa nizom izazova od kojih je najteži bio prodor osmanske vojske pod zapovjedništvom Omer-paše Latasa do Košćela iznad Rijeke Crnojevića, nedaleko od Cetinja tokom 1860. godine.

Ovim pohodom osmanske vojske dovedeni su u pitanje rezultati pobjede crnogorske vojske na Grahovcu 1858. i stavovi Konferencije ambasadora u Carigradu 1859. godine, na kojoj je većinom glasova: Francuske, Rusije, Italije i Pruske protiv Engleske, Austrije i Osmanske imperije, Crna Gora uzeta u zaštitu međunarodnog prava, teritorijalno proširena i razgraničena sa Osmanskom imperijom.

U okolnostima pomenutog prodora osmanske vojske, crnogorske snage, prepuštene sebi, bile su dovedene do propasti, uz prihvatanje uslova da se Nikolin otac vojvoda Mirko udalji iz Crne Gore i da se oslobodi prolaz putem između Nikšića i Podgorice, Ugovor je potpisan i rat je time okončan.

Takav početak vladavine mladog knjaza Nikole, koji se, kao pitomac na Sen-Siru u Parizu, našao u ratnom metežu i teškom ishodu za državu koju je trebalo politički osmišljavati, oporavljati od ratnih pustošenja i sačuvati onu nit posebnosti i priznatosti od najznačajnijih evropskih država, bio je izazov sa kojim se od tada i tokom svoje duge

vladavine suočavao uvijek — biti ili ne biti za Crnu Goru i sebe kao vladara i državnika.

Početak vladavine, u okolnostima kada je njegov prethodnik, knjaz Danilo, političku sudbinu Crne Gore okrenuo prema Francuskoj Napoleona III, mimo tradicionalne zaštite Rusije, suočio ga je sa nizom iskušenja tokom šezdesetih godina devetnaestog vijeka i pratiće ga do kraja života.

U pregovorima oko rješavanja pograničnih pitanja i korekciji granica, u čemu se sa osmanlijske strane stalno odugovlačilo, knjaz Nikola je ispoljio strpljenje i umijeće. Takvim postupanjem i otvaranjem novih spornih graničnih i drugih pitanja, stvarao je uslove da se crnogorsko-osmanskim odnosima pozabave susjedne države i velike sile.

U tako nastalim okolnostima bilo je saradnje sa srpskim knezom Mihailom. Od regenstva knjaza Milana i tokom narednih decenija bilo je saradnje, opreznosti, iščekivanja, sumnji i kalkulacija u kojima su pitanja otvorene saradnje, od udadbe kćerke knjaza Nikole — Zorke za Petra Karadorđevića, dobile u Srbiji dimenzije dinastičkog prestiža.

Obazrivost u spoljnoj politici prema Austriji pri rješavanju pograničnih pitanja dovela ga je krajem 1865. godine do prijema kod austrijskog cara Franja Josifa radi rješavanja graničnih sporova sa Osman-skim carstvom.

Podrška i razumijevanje francuske vlade u rješavanju spornih graničnih pitanja sa Osmanskom imperijom bili su dovoljan razlog da ga car Napoleon III primi na razgovor u Parizu 1867. godine.

U okolnostima tako velikih iskušenja i očekivanja pomoći i zaštite iz kruga sila, knjaz Nikola je obnovio i uspostavio bliske odnose sa ruskim dvorom, u mjeri koja je dovela do novih očekivanja.

Tokom prve decenije vladavine, uspio je da organizuje niz aktivnosti na unutrašnjem planu. Izgrađuju se putevi i grade učiteljske škole. Gradi se i otvara bogoslovija za sveštenike i učitelje. Uvodi se telegraf. Djevojački institut carice Marije prima i djevojčice iz Dalmacije, Bosne i Hercegovine. Njegova djeca, knjaginjice, uče u Petrogradu i udaju se, a sinovi se školuju na Cetinju.

Nakon pomenutih iskušenja tokom 60-ih godina, knjaz Nikola ide 1867. godine u državnu posjetu staroj zaštitnici Crne Gore, Rusiji, i od cara Aleksandra II Romanova, koji ga očinski prima i daruje, dobija blagoslov za lična i ratna pregnuća.

Oснажен time, priprema i organizuje razgorijevanje ustaničke vatre u Crnoj Gori i Hercegovini, koja će onovremenu evropsku diplomatiju pozabaviti nizom diplomatskih kalkulacija u San Stefanu i Beču.

Ratovale su protiv Osmanske imperije Crna Gora i Srbija mimo blagoslova Ruske imperije i tokom ratnog pregnuća crnogorska vojska ostvarila je dvije znamenite pobjede 1876. na Vučjem Dolu i Fundini, a Srbija porazom kod Đunisa dovedena do prekida ratnih dejstava. Uslijedilo je zatim sazivanje Kongresa u Berlinu od 13. juna do 13. jula 1878. godine, na kojem je Crna Gora 26. tačkom Ugovora, koji se odnosi na međunarodno priznanje, definisana. Ovim članom ugovora Crnu Goru su priznale i one sile koje je do tada nijesu priznavale.

Ovim se pitanje pune nezavisnosti vezuje za stanje nakon Grahovačke bitke i stavova Konferencije u Carigradu, na kojoj je većinom glasova tadašnjih evropskih sila dobijeno razgraničenje Crne Gore sa Osmanском imperijom.

Za knjaza Nikolu, događanja nakon Kongresa u Berlinu (13. juna — 13. jula) na kome je Crna Gora obezbijedila potpuno međunarodno priznanje, bila su u znaku susretanja sa austrijskim carom Franjom Josifom 1879, zatim sa ruskim carom Aleksandrom III, sultanom Abdul Hamidom 1883, austrougarskim ministrom inostranih poslova, 1887. ponovo sa carom Franjom Josifom, a 1891. susreće se sa carem i ministrom predsjednikom Francuske u Parizu. Tokom 1896. je u Sankt Peterburgu, Beču i Beogradu, a zatim se 1897. i 1898. susreće sa britanskom kraljicom Viktorijom i ponovo sa sultanom Abdul Hamidom u Carigradu 1899.

Veoma intenzivnu spoljnopolitičku aktivnost knjaza Nikole pratile su značajne promjene na unutrašnjem planu — reorganizacija vlasti i uspostavljanje ministarstava, vlade, vojske, školstva, štampe i diplomatskih ustanova u zemlji i inostranstvu i uspostavljanje porodičnih odnosa sa ruskim, italijanskim i srpskim dvorom.

Posjete Rusiji 1901, Italiji 1904, susret s njemačkim suverenom u Berlinu, kao i susreti sa carom Franjom Josifom 1907. i 1908. i boravak u Rusiji i susreti sa carom Nikolajem II 1908, i drugi zvanični susreti sa ruskim i austrougarskim monarsima, svjedoče da je Nikola bio kreator gotovo svih spoljnopolitičkih vizija Crne Gore i pored Ministarstva inostranih djela, koje se prvenstveno bavilo administracijom u oblasti

spoljnih poslova, pograničnim sporovima i administracijom unutrašnjih i spoljnopolitičkih službi.

Da je Rusija u spoljnopolitičkim vizijama knjaza i kralja Nikole od 1878. godine bila najvažniji spoljnopolitički saveznik, a on njen miljenik i izabranik, kazuje i čast koju je ruski dvor učinio prilikom njegove posjete 1889. kada ga car Aleksandar III, uz dodjelu određenih priznanja, naziva jedinim iskrenim i vjernim prijateljem Rusije.

Podrška Rusije, uz porodične veze njegove familije sa ruskim dvorom, bili su glavni oslonac državne moći Crne Gore na spoljnopolitičkom i njegove vladarske moći i ugleda na unutrašnjem planu.

Njegovu preduzimljivost na spoljnopolitičkom i unutrašnjem planu u značajnoj mjeri odražavaju odnosi sa sultanom Abdul Hamidom oko rješavanja graničnih sporova, pitanja regulacije voda rijeke Bojane i Drima za isušenje Skadarskog jezera, poklona kao što je bio dvorac „Emigrijan“ i stalne upućenosti na granične sporove u Hercegovini odakle je austrougarska ekspanzija bila prijetnja i Crnoj Gori i Osmanskom carstvu. Jače kontrolisanje propagandnih aktivnosti na dijelu granične teritorije prema Austrougarskoj, za knjaza i kralja Nikolu značilo je stalno i oprezno kontrolisanje djelatnosti koje, istini za volju, nikada i nijesu bez propagandnih aktivnosti hranjenih očekivanjem širenja prema Bosni, primorju i Hercegovini.

Kriza u odnosima sa Austrijom i stanje u Osmanskoj imperiji bili su izazovi za koje je uvijek trebalo pripremati Crnu Goru. Često vođen stvaralačkim manirom pri ratnom nadahnuću, znao je knjaz Nikola, nakon pobjeda na Vučjem Dolu i Fundini zapisati stihove koji su se pjevali poput onih „Onamo, namo za brda ona“ na račun Osmanske imperije i onu „Iš, iz moga bježi jata, e bogami ljutu zmiju stavila si oko vrata“, na račun Austrije.

Od donošenja Ustava 1905. i stranačkog djelovanja do Aneksione krize, tokom i nakon nje, suočavao se sa problemima na unutrašnjem i spoljnopolitičkom planu, iz kojih će izlaziti stalno sa novim izazovima.

U zbivanjima poznatim pod nazivom Aneksija Bosne i Hercegovine 1908, kada je car Franjo Josif oglasio Manifest o aneksiji, knjaz Nikola objavio je da bez krvi Crna Gora neće dati Bosnu i Hercegovinu. Objavio je Proglas i u Beograd uputio serdara Janka Vukotića da prenese spremnost Crne Gore na otpor takvom nastojanju Austrije.

Znao je kako o njemu misle u Beču kada je uživao ugled i povjerenje u Petrogradu, sa kojim su ga vezivale nacionalna slovenska i vjerska osjećanja i srodstvo sa carskim domom. Objavljeni dokumenti iz tajnih bečkih arhiva poništavaju brojne klevete iz propagandnih uputstava austro-ugarskih diplomatskih predstavnika da je 1907. sklopio tajnu konvenciju u Beču sa Austrougarskom, kojom je Crnu Goru stavio u službu interesa Austrougarske na Balkanu, protiv Rusije, Srbije i Italije.¹

Istine radi valja podsjetiti da je, umjesto toga, Crna Gora od 1907. do 1911. godine bila u carinskom ratu protiv Austrije tokom carinske krize, da je onemogućavala izgradnju austrougarske željeznice duž primorja prema Albaniji, da je za vrijeme Aneksione krize odbila projekte trgovinskog ugovora i razgraničenja od Trnovog ždrijela do Vučjeg zuba, tako da je Dvrnik ostao u njenoj granici.

Od donošenja Ustava 1905. i stranačkog djelovanja u godinama do proglašenja Crne Gore kraljevinom, a njenog vladara kraljem 1910. godine, dinamična politička događanja na unutrašnjem i spoljnopoličkom planu suočavala su ga sa nizom iskušenja iz kojih će izlaziti stalnim sučeljavanjem sa novim izazovima za budućnost države i dinastije.

Pobjednički zanos i elan, proširenjem državnih granica tokom balkanskih ratova 1912. i 1913. godine, suočio ga je sa mogućnostima zajedništva ostvarenog sa Srbijom tokom ratova sa Osmanskom imperijom i Bugarskom. Teritorijalnim proširenjem, čiji je značaj i smisao doveden u pitanje atentatom u Sarajevu na Franca Ferdinanda 28. juna 1914, u čemu je Austrougarska našla povod za objavu rata Srbiji, a kralj Nikola izjavom da je sudbina Srbije i Crne Gore u takvom ratu ista, Crna Gora se suočila sa iskušenjem većim, težim i neizvjesnijim od svih do tada.

Zajedništvo ratovanja sa Srbijom od početka Prvog svjetskog rata 1914. sa Austrougarskom koje je rezultiralo, u komandnom smislu, učesćem srpskih oficira u glavnom štabu kralja Nikole i teritorijalnom rasporedu vojske Crne Gore od Lovćena, preko Hercegovine i Sandžaka, karakteristike su, obilježja i procjene za koje se može reći da nesumnjivo pripadaju lošim i neodlučnim stavovima i procjenama kralja Nikole.

Sudbina Lovćenskog fronta odigrala se uprkos njegovoj procjeni da postupnim povlačenjem treba izbjeći potpuno žrtvovanje vojske ratovanjem

---

¹ Taj falsifikat cirkulisao je po srpskoj, slovenskoj i evropskoj štampi do balkanskih ratova i okončanja Prvog svjetskog rata 1918. godine.

u prostorima Hercegovine, prigraničnom prostoru Crne Gore i Srbije. Sve se svelo na suzbijanje prodora austrougarskoj vojsci protiv Srbije, čije su vojne i političke snage bile u odstupanju iz prostora Kosova i Metohije preko Albanije i Crne Gore.

Sudbina crnogorskog ratnog napora i žrtvovanja, okončana Mojkovačkom bitkom o Božiću 1916. i zatim polaganjem oružja i raspuštanjem vojske. Takav ishod rata kralj Nikola primio je odlazeći da traži pomoć saveznika, koja je potpuno izostala.

To da se u tako nastalim okolnostima sklonio u savezničku Francusku i nadanja i očekivanja u stvaranje uslova za povratak u Crnu Goru, do čega nije došlo zbog stavova srpske vlade, koja od Krfske deklaracije do povratka sa vojskom preko Soluna do Beograda i tokom misije oslobađanja prostora koji će nazvati Država Srba, Hrvata i Slovenaca, u kojoj Crne Gore nema, za njega kao vladara Crne Gore bilo je gorko saznanje.

Nadanja kralja Nikole da će se nakon proboja Solunskog fronta stvoriti uslovi za njegov povratak, bila su uzaludna.

Ratna, politička i diplomatska događanja, o kojima postoje pouzdana i dokumentovana saznanja, svode napore učesnika i svih koji su traganjem došli do određenih spoznaja, na ishod kojim se urastanjem Crne Gore u Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca gasila i posljednja nada za povratak kralja Nikole u Crnu Goru.

Okolnosti u kojima se pitanje Crne Gore i njenog suverena povezuju i analiziraju kroz rasplet ratnih događanja, organizovanje i donošenje odluka na Skupštini u Podgorici, odlazak delegacije u Beograd i čekanje na prijem kod regenta Aleksandra Karađorđevića i pitanje gubitka prava učešća na Konferenciji mira u Parizu 1919, za suverena Crne Gore bile su mimo njega i poštovanja državnog identiteta Crne Gore.

Na insistiranje i strpljiva, ali uzaludna očekivanja da preko poslanika Delaroš Vernea i predsjednika Poenkarea obezbijedi povratak u svoju Crnu Goru, odgovor će dati nelegalno i nelegitimno Skupština u Podgorici od 24. oktobra/13. novembra na kojoj će biti usvojena odluka o njegovoj detronizaciji i ujedinjenju Crne Gore sa Srbijom.

Ulazak jedinica Drugog jugoslovenskog puka, koje su na prostoru Crne Gore zatekle ustanak oslobodilačkih snaga i komitski pokret koji je bio prisutan tokom rata, završio se brzim i uspješnim potiskivanjem neprijatelja sa čitavog prostora Crne Gore.

Za vojne operacije preko crnogorske teritorije srpske snage II jugoslovenskog puka nijesu našle za shodno da konsultuju nejsku Vladu. Odluke Skupštine u Podgorici i stanje u zemlji nakon nje, oslobađale su ih odgovornosti u vojnom i političkom smislu.

Odluka Podgoričke skupštine da se kralj Nikola i njegova dinastija zbače, pa da se Crna Gora ujedini sa Srbijom u jednu državu pod dinastijom Karađorđevića i da „tako ujedinjene stupe u zajedničku otadžbinu našeg troimenog naroda Srba, Hrvata i Slovenaca“, bila je definisani put u kojem se poistovjetila sudbina Crne Gore i njenog kralja Nikole Petrovića.

Sva događanja nakon toga, kao što su Božićna pobuna i prazna stolica za Crnu Goru na Konferenciji mira u Versaju, i stanje u Crnoj Gori tokom posljednje godine života kralja Nikole, dio su mučnih saznanja u kojima se sa ličnom i porodičnom sudbina kralja Nikole poistovjetila politička, državna i identitetska sudbina stanovništva i države.

U tako nametnutim uslovima, njen vladar — kralj Nikola će završiti svoj životni put, a Crna Gora izgubiti državni identitet.

Put rješavanja sudbine naroda i država koje su poslije okončavanja rata obnovljene, za crnogorski narod i državu nije bio slučaj. Bio je to put nestajanja Crne Gore.

Vladaru Crne Gore, kralju Nikoli Petroviću, poistovjetila se sudbina države sa ličnom vladarskom sudbinom dugom šest decenija, tako da se u urastanju njegove Crne Gore u Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, u Kap Antibu 2. marta 1921. završila njegova životna i politička putanja.

Na dan njegove smrti, u Kap Antibu, 17. februara (2. marta) 1921. njegov sin Danilo, opraštajući se, poručio je: „...ideja moga blaženopočivenog i ljubljenog kralja i oca, vazdašnjeg vjernog tumača želja crnogorskog naroda, a koji je ispustio svoju plemenitu dušu ponosan što nosi vijenac mučenika za svetu i pravednu stvar Crne Gore.

Uvjeren je bio i pri vječnom rastanku sa nama, da ćemo sledovati njegovim naporima i požrtvovanjima jer će samo tim putem biti očuvana prava crnogorskog naroda i Crne Gore na slobodu koja je plod hiljadugodišnjih patnja, žrtava i podviga...“.

Vladavina knjaza i kralja Nikole sa razlogom se predstavlja epohom Crne Gore, pa je evo reći, nakon 100 godina od njegove smrti, takvom tumačimo i obilježavamo.

Kao organizator i predvodnik ustaničkih i oslobodilačkih zbivanja kojima se teritorijalno širila i politički snažila Crna Gora od potpunog

međunarodnog priznanja na Berlinskom kongresu do stanja stvorenog ishodom Prvog svjetskog rata na Konferenciji mira u Versaju, knjaz i kralj Nikola je glavni akter događanja na unutrašnjem i na spoljnopolitičkom planu. Malo je primjera da su se jednom malom zemljom bavile vlade i diplomatije evropskih država, kao što je to bilo sa Crnom Gorom za njegova doba. Tome je razlog što je Crna Gora i prije i u procesu rješavanja Istočnog pitanja izrastala kroz raspadanje Osmanskog carstva na Balkanu i postajala značajan subjekt balkanske i evropske istorije.

Nije na odmet ovim povodom kazati da je knjaz Nikola iz porodice u kojoj su se pored državnih, njegovale i čuvale one tanane veze sa narodom i da je znajući sve narodne prvake, pomažući im u rješavanju pojedinih sporova i pravnoobičajnih izazova, s osjećanjem za pravdu i pravicu u brojnim sporovima, bio zapravo Bogišiću dragocjen izvor saznanja o onovremenoj Crnoj Gori i Crnogorcima.

